

Катерина Лемішак,
аспірант кафедри теорії та історії
держави і права
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

УДК 343.848

Кодифікація законодавства як напрям удосконалення правового регулювання процесу ресоціалізації

Науковий інтерес до проблеми ресоціалізації засуджених і звільнених осіб, що останніми роками значно поживавився, свідчить про впевнені кроки на шляху до гуманізації кримінальної відповідальності та питань, пов'язаних з її реалізацією. Це також означає, що наслідки, які тягне за собою правовий статус засудженого та судимого, потрапляють у фокус наукової роботи не лише з державно-правової позиції, але й з позиції соціально-правової. Порушуючи тему залучення засудженої та повернення звільненої особи до життя у суспільстві, від якого вона є чи була вимушено дистанційована, дослідники намагаються переосмислити статус засудженого та звільненого в соціальному механізмі. Така постановка проблеми може розцінюватися як один із напрямів реалізації основного обов'язку держави, закріпленого в Конституції України, – утвердження і забезпечення прав і свобод людини в умовах визнання людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [1].

Нетривала традиція ресоціалізації у правовій системі України (нор-

мативне закріплення вона отримала 2003 року у Кримінально-виконавчому кодексі) зумовлює активізацію самого наукового напрямку роботи у цій сфері, аналіз даних із різних гуманітарних сфер і створення ґрунтовних фундаментальних праць. Відтак наукові дослідження стають теоретичною базою для практики відносин у сфері ресоціалізації. Оскільки регулювання відносин правом передбачає законодавчу регламентацію процесу, то, очевидно, що наукові положення неминуче повинні відобразитися й у законодавстві.

Попри значну кількість досліджень, що так чи інакше пов'язані з проблемою ресоціалізації звільнених і засуджених осіб, у тому числі в циклі неправових наук, сьогодні усе ж залишається великий простір для наукової роботи саме з приводу її правового характеру та юридичного закріплення в національному законодавстві, що актуалізує потребу пошуку вдосконалення механізму правового регулювання.

Мета, яка стоїть перед автором у рамках статті, продиктована потре-

бою законодавчого врегулювання процесу ресоціалізації та передбачає виокремлення деяких проблемних аспектів сучасного законодавства у даній сфері, а також вироблення пропозицій щодо його удосконалення.

Науковою розробкою проблеми ресоціалізації у взаємодії з іншими елементами правової системи займалися такі науковці як Л. Багрій-Шахматов, І. Богатирьов, Є. Бодюл, М. Гуцуляк, О. Неживець, Г. Радов, О. Шкута, Д. Ягунов, І. Яковець. Наукові спроби розв'язання проблем нормотворчості та систематизації законодавства знаходимо в роботах П. Рабіновича, М. Козюбри, С. Шевчука, С. Погребняка, О. Скакун та ін. Поєднання здобутків у зазначених сферах наукового знання дасть змогу на основі синтезу основних положень досягти мети дослідження.

Аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства дає підстави відзначити його відчутну слабкість у сфері ресоціалізації. Серед найбільш помітних проблем законодавства можна виокремити наступні: несистематизованість актів, переважання бланкетного і відсильного способів викладення норм у статтях без подальшої конкретизації, термінологічні недоліки (фактичне дублювання понять під різними дефініціями), наявність оціночних категорій, що суб'єктивізує розуміння основоположних ідей, звуження суб'єктного складу у відносинах ресоціалізації, відсутність базових принципів ресоціалізації. Окрім того, перманентні внесення змін у чинні нормативно-правові акти теж ускладнюють ефективну роботу із законодавством, призводять до колізій та термінологічної плутанини. Та й саме текстуальне оформлення багатьох профільних актів є перевантаженим громіздкими юридичними та семантичними конструкціями, що практично позбавляє людину без відповідної фахової підготовки успішно опрацювати нормативну базу. Ця проблема має прикладний характер, адже варто

пам'ятати, що ресоціалізація є не тільки справою держави в особі її інституцій, але й самої засудженої та звільненої особи, її сім'ї та найближчого кола оточення.

Певною мірою наявність цих та деяких інших проблем пояснюється динамікою сучасного життя, в тому числі і правового, а також деякими особливостями нормотворення в Україні. Саме тому системний підхід вбачається вихідним началом побудови законодавства у сфері ресоціалізації. Для цього необхідно визначити основні нормативні акти, котрі становитимуть ядро цієї системи, і поступово розвиваючи положення цих актів, надати системі законодавства у сфері ресоціалізації логічно завершеної форми.

Закономірно, що центральним актом у кримінально-виконавчому праві є Кримінально-виконавчий кодекс, який закріплює фундаментальні положення виконання-відбування покарань, у тому числі окреслює деякі аспекти ресоціалізації. Проте на сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчого законодавства діє низка підзаконних нормативно-правових актів, які теж регулюють питання прямо чи опосередковано пов'язані з ресоціалізацією (положення, інструкції, правила, накази), котрі подекуди входять в дисонанс між собою. За таких умов об'ємне розуміння ресоціалізації є дещо утрудненим, а пошук відповідних норм вичерпує часовий ресурс. Примітно, що із текстів правових актів не завжди зрозуміло, про який саме аспект ресоціалізації йдеться, та чи й узагалі законодавчий замисел стосується ресоціалізації. Це породжує потребу додаткової аналітичної обробки змісту в той час, коли завданням закону є чітке, однозначне та максимально повне регулювання правових відносин.

З метою підвищення якості юридичної практики та задля цілісного регулювання відносин, пов'язаних із ресоціалізацією, має сенс створення єдиного нормативного акта, який би

якомога повніше в межах доцільності регулював відповідні правовідносини.

Систематизація законодавства як спосіб впорядкування нормативного матеріалу сама по собі є предметом наукового дослідження вчених. Тому в теорії права висловлюються різні думки з приводу впорядкування законодавства: деякі автори пропонують виділяти тільки дві її форми (інкорпорацію та кодифікацію); інші додають до цього переліку ще й консолідацію; деякі ж відмежовують три відносно самостійні форми (облік, інкорпорацію та консолідацію) від кодифікації як особливої змістової форми [2].

За умови, якби єдиною проблемою нормативного забезпечення ресоціалізації було закріплення норм у різних актах, достатньою формою впорядкування правового матеріалу була б інкорпорація як спосіб систематизації, що не передбачає змістової переробки документа. Проте законодавство про ресоціалізацію, обтяжене вищезазначеними проблемами, вимагає роботи саме зі змістом акта – усунення суперечностей, заповнення прогалів, уніфікація термінології. Це дозволяє визначити кодифікацію як оптимальну форму систематизації законодавства у цій сфері.

Кодифікація проводиться уповноваженими органами державної влади у процесі законотворчості та підзаконної нормотворчості, результатом чого стає прийняття нового як за формою, так і за змістом кодифікаційного акта (кодекс, основи законодавства, регламент, статут, правила та ін.) [3]. Саме вона дає можливість вирішити нагальні проблеми вдосконалення та підвищення ефективності чинного законодавства [4].

Створення кодифікаційного акта здатне забезпечити його відносну стабільність, знизити частотність конкуренції норм, а також заповнити законодавчі прогалини. Новий нормативно-правовий акт повинен відповідати вимогам сучасного праворозуміння та правової практики. Як і всі інші нормативні акти, його побу-

дова має ґрунтуватися на принципі правової визначеності (принцип юридичної безпеки, правової стабільності), котрий передбачає, що правові акти повинні оприлюднюватися завчасно, діяти на майбутнє, бути ясними, простими, чіткими і несуперечливими [5].

Оскільки закон є творінням людини для людини і заради людини, адже метою його регулювання є налагодження соціального діалогу на забезпечення комфортного соціального буття, то задля можливості користування його регулятивними властивостями пересічними громадянами цей акт повинен бути зрозумілим і простим у використанні. Це важлива позиція з огляду на те, що ефективна ресоціалізація є продуктом взаємної роботи людини, суспільства та держави, а відтак чинить вплив на усі три групи суб'єктів.

Щодо змісту нового закону, то відповідність вимогам світових стандартів у сфері прав людини, державного управління та пенітенціарної практики є його стійкою та неодмінною характеристикою. Оскільки ж ресоціалізація не є сьогодні «природним» інститутом соціального життя в Україні, то введення його у практику повинне бути м'яким і плавним задля уникнення різкої екстраполяції думок і відторгнення ідеї допомоги особі засудженого/звільненого як такої.

Продуктивні та прийнятні для суспільства на даному етапі його розвитку концепти міжнародних актів (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція проти тортур та інших жорстоких і нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поведінки і покарання, Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими, Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку, Основні принципи поведінки з в'язнями) та наукові

розробки в галузі кримінально-виконавчого права зможуть наділити новий акт правовою енергією гуманістичного характеру, зокрема, через «олюднення» елементів площини «злочин-кара»; у той самий час нав'язування, просте дублювання чи спроба перенесення у практичну площину непритаманних цінностей та ідей зможуть надовго відкинути суспільство від ідеї ресоціалізації.

Зведений акт повинен спрямовувати думку громадськості на роль особи, яка відбуває чи відбула покарання, не як на довічного злочинця, а як на людину, котра схибила. З іншого боку, центральний суб'єкт ресоціалізації (засуджена/звільнена особа) мусить усвідомлювати тягар не лише формально визначеної відповідальності, але й відповідальності соціальної, яка не припиняється зі зняттям чи погашенням судимості. Закон повинен заохочувати засуджених до самостійності, а звільнених – до продовження життя у соціумі на законних підставах, не порушуючи велінь закону як найбільш стійкого та об'єктивного мірила належної поведінки для всього суспільства у правовій системі конкретної держави. Це відображає філантропічну складову: особа, яка відбуває чи відбула покарання, постійно повинна відчувати свій зв'язок із суспільством не лише через осуд діяння, але на конструктивній основі, виходячи з позиції взаємної вигоди. Мораль сучасності не повинна будуватися на єдиній ідеї ізоляції правопорушника від суспільства, натомість вона повинна бути спрямована на те, щоб людині, яка порушила закон, спільними зусиллями держави в особі уповноважених органів і громадськості була надана допомога і підтримка на шляху поваги до законів і пошуку свого місця в житті [6].

Утвердження поваги до права як колективної соціальної цінності є ще однією важливою характеристикою потенційного закону. При цьому зміст акта слід звільнити від репресивної риторики. Страх перед пока-

ранням за незаконне діяння мусить бути заміщеним на усвідомлення відповідальності та небезпеку втратити людську гідність через порушення закону.

Аналіз чинного нормативно-правового матеріалу дозволяє використати аналогію закону та вирішити деякі із вище зазначених проблем. За взірцем діючих в Україні законів, прийнятих останнім часом, у новому нормативно-правовому акті варто закріпити положення про законодавство України, що регулює відносини ресоціалізації, основні поняття і терміни, мету та принципи, сферу дії акта, основи організації ресоціалізації, реалізації державної політики, матеріально-технічного, фінансового, наукового забезпечення та ін.

У новому законі, на наш погляд, слід зафіксувати розширення предмету правового регулювання, включивши до складу суб'єктів ресоціалізації, на яких спрямовуються відповідні заходи, не лише осіб, що відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, але й осіб, які відбувають/відбули покарання у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, умовно-достроково звільнених від подальшого відбування зазначених видів покарань, звільнених з пенітенціарної установи на підставі акту помилування чи Закону України «Про застосування амністії в Україні», на інших підставах, передбачених законодавством. Таке нововведення видається доречним у світлі Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до європейських стандартів», який дещо розширив права засуджених до таких видів покарань як арешт, позбавлення та обмеження волі, довічного позбавлення волі [7].

Окремої уваги заслуговує об'єктивізація принципів ресоціалізації у змісті акта як керівних ідей здійснення ресоціалізації на обох етапах (пенітенціарному та постпені-

тенціарному). Серед основних можемо назвати принципи взаємної відповідальності держави і засудженого, гуманізму, пропорційності, взаємоузгодженості цільових орієнтирів, зв'язку ресоціалізації із суспільними потребами, зв'язку теорії з практикою, наукової обґрунтованості, плановості, дисципліни, зворотного зв'язку, професійної розсудливості, своєчасності, широкого партнерства, диференціації та індивідуалізації, запобігання виникнення стереотипів та стигматизації, зведення до мінімуму різниці між життям в УВП і життям на свободі, інформованості, гнучкості та адаптивності до локальних громад.

Існують деякі застереження і щодо самої дефініції ресоціалізації, зокрема, щодо наявності у ній оціночної категорії «загальноприйняте соціально-нормативне життя в суспільстві». На це звертає увагу науковець Яковець І. С., вказуючи на не зовсім зрозуміле значення слова «загальноприйняте» в контексті «соціально-нормативного життя» і пропонуючи виключити з формулювання поняття «ресоціалізація» посилання на «загальноприйняте» життя [8, с. 257-258]. Підтримуємо таку позицію науковця та наголошуємо на тому, що дефініція, закріплена у зведеному акті, повинна бути узгоджена із визначенням, поданим у Кримінально-виконавчому кодексі. Низка чинників, серед яких чільне місце займають спрямованість пенітенціарної системи на заохочення самостійності засуджених та динамічність процесу дії права на суспільні відносини, впливають на модель ресоціалізації в країні, а також на конструювання законодавчого визначення, що повинно бути враховане законотворцем.

Більше того, видається логічним ототожнення понять «ресоціалізація» та «соціальна адаптація». По-перше, зазначені визначення в нормативних актах близькі за значенням, практично тотожні: ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі пов-

ноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 6 КВК) [9]; соціальна адаптація – це процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 1 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк») [10]. По-друге, визначене в Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» поняття соціального патронажу відповідає змісту ресоціалізації постпенітенціарного етапу, після звільнення особи з пенітенціарної установи: соціальний патронаж – допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію (ст. 1 Закону). Це свідчить на користь зведення деяких суміжних понять (соціальна адаптація, соціальний патронаж) у зміст поняття «ресоціалізація».

Підводячи підсумки, ми можемо сказати, що кодифікація видається оптимальним варіантом для впорядкування нормативного матеріалу у сфері ресоціалізації. Новий закон дозволить акумулювати основні положення про ресоціалізацію, вміщені в низку нормативно-правових, зокрема, підзаконних, актів, і таким чином стане профільним у цій сфері. Переконані, що створення такого акта у формі закону чи основ законодавства матиме вагомий практичний значення при реалізації кримінально-виконавчої політики України. Крім того, зосередження норм про ресоціалізацію в рамках цілісного акта допоможе наблизити ідею ресоціалізації до широкого загалу, оскільки громадянам не доведеться відшукувати

ти відповідні норми в низці документів. Залучення громадського сектору до ресоціалізації засуджених і звільнених можна розцінювати і як один з напрямків розбудови громадянського суспільства, посилення цивільного

контролю з одночасною мінімізацією державно-владного впливу на ті сфери життя, які можуть бути врегульовані самими учасниками відносин на засадах широкого партнерства.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141
2. *Задоєнко О.* Кодифікація як форма систематизації: деякі принципові особливості / О. Задоєнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 91. – С. 69-72.
3. *Гетьман Є.* Консолідація як форма систематизації законодавства // Вісник Національної академії правових наук України / Є. Гетьман. – 2015. – № 3. – С. 21-28
4. *Антоненко В. О.* Кодифікація як самостійна форма систематизації правових джерел / В. О. Антоненко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 35-42
5. *Погребняк С.* Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 42-53
6. *Кузьменко В. М.* Соціокультурні детермінанти реалізації пенітенціарної функції держави в умовах сучасного трансформаційного суспільства / В. М. Кузьменко // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.(Київ, 28-29 берез. 2013 р.). – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2013. – С. 90-94
7. *Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до європейських стандартів:* Закон України від 8.04.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 23. – С. 869
8. *Яковець І. С.* Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія / І. С. Яковець. – Х.: Право, 2013. – 392 с.
9. *Кримінально-виконавчий кодекс України:* Закон України від 11.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 3-4. – С. 21
10. *Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк:* Закони України від 17.03.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – С. 380

Леміщак К. М. Кодифікація законодавства як напрям удосконалення правового регулювання процесу ресоціалізації

Стаття присвячена пошуку методів удосконалення правового регулювання у сфері ресоціалізації, зокрема, через законодавчу регламентацію. Вказано найпоширеніші проблеми сучасного законодавства у цій сфері. Обґрунтовано потребу створення єдиного нормативно-правового акта як оптимального вирішення проблеми законодавчих прогалин та колізій. Наводяться загальні характеристики потенційного нормативно-правового акта. Внесено пропозиції щодо деяких його змістових аспектів.

Ключові слова: ресоціалізація, законодавство, систематизація, кодифікація, соціальна адаптація, засуджений, звільнений.

Лемищак Е. М. Кодификация законодательства как направление усовершенствования правового регулирования процесса ресоциализации

Целью статьи является поиск методов усовершенствования правового регулирования в области ресоциализации, где особое внимание уделено законодательной регламентации. Указаны самые распространенные проблемы законодательства. Обоснована необходимость создания единого нормативно-правового акта как наиболее целесообразного решения проблем законодательных дефектов. Приводятся общие характеристики потенциального нормативно-правового акта. Внесены предложения относительно некоторых его содержательных аспектов.

Ключевые слова: ресоциализация, законодательство, систематизация, кодификация, социальная адаптация, осужденный, освобожденный.

Lemishchak K. Codification of legislation as a way for improvement of resocializations`s legal regulation

The paper is dealing with the search for improvements of re-socialization`s legal regulation especially by the means of proper legislative regulation of the process. The author has laid the stress on the most prominent problems of modern legislation in the area. The need of creation of the unique legal act as the optimal solution for legislative gaps has been discoursed. The generalized features of the potential legal act have been highlighted. Proposals of some substance aspects have been suggested.

Key words: re-socialization, legislature, systematization, codification, social adaptation, convicted person, released person.